

ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Ročník 3 • Číslo 1 • 1984

T É Z Y P R E D N Á Š O K

Význačné osobnosti Pražského lingvistického krúžku v tridsiatych rokoch

Predseda slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV prof. dr. Jozef Mistrík, DrSc., blahoželal v mene SJS i v mene svojom prednášateľovi, ktorý sa 15. 10. 1983 dožil 75. roku života a vyslovil nádej, že i prednáška sa bude oprávnené niesť v duchu rozpomienkovom. Po blahoželaní riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV PhDr. Jána Kačalu, DrSc., a za priateľov PhDr. Gejzu Horáka, CSc., prednášajúci použil toto jubilantské privilégium a zameral svoju prednášku rozpomienkovo a pritom tak, aby bolo zrejmé, ako jeho študijné a ďalšie osudy potom súviseli s rozvojom slovenskej jazykovedy.

I keď išiel študovať do vzdialenej Prahy na tamojšiu staroslávnu Karlovu univerzitu s bočným úmyslom študovať paralelne na nemenej slávnom pražskom konzervatóriu klavír a neskôr skladbu, už v prvom ročníku štúdia sa sústredil na univerzitné štúdium pod vplyvom slavistu Miloša Weingarta, ktorý v šk. roku 1927/28 prešiel z bratislavskej

Lingvistické referáty na IX. slavistickom zjazde

v Kyjeve

Z lingvistických referátov na IX. slavistickom zjazde v Kyjeve podstatnú časť tvorili referáty "Konfrontačné štúdium fonológie, gramatiky a lexikologie súčasných slovanských jazykov", ktoré boli zaradené do sekcií 4a, 4b /vyše 100 referátov/. Jedna časť z nich rozoberala zásadné teoretické a metodologické otázky, druhá, početnejšia časť predstavovala špecifické problémy. Spomeniem iba referáty z prvej časti, ktoré vyvolali bohatšiu diskusiu.

A. Bondarko v referáte Problémy a metódy konfrontačného štúdia gramatických kategórií v slovanských jazykoch chápe gramatické kategórie širšie než čisto morfológicky. Také kategórie ako temporálnosť, modálnosť, kauzálnosť sa vyjadrujú nielen morfológicky, ale aj lexikálne, slovotvorne a syntakticky. Niektoré z nich sú monocentrické, iné polycentrické polia. V. V. Lopatin a I. S. Uluchanov v referáte Zhody a rozdiely v slovotvorných systémoch slovanských jazykov naznačili súčasný stav vo výskume a tvorení slov. Podobný všeobecný referát o tvorení slov mal aj B. Kreja. Vlastnosti hovorovej reči vo svojom referáte vypočítala E. Zamskaja. Niektoré princípy slovesnej prefixácie v slovanských jazykoch opísala M. Ivičová. K problematike neutralizácie fonologických protikladov v slovanských jazykoch predniesol referát J. Sabol.

Z oblasti morfológie substantív boli len slabšie refe-

ráty. K morfológii adjektív odznel referát J. Petra o krátkych /menných/ tvaroch adjektív v dnešných slovanských jazykoch. K morfológii slovies jeden zo základných referátov predniesol L. N. Smirnov. Zaoberal sa slovesným vidom v širokom zmysle. Druhý základný referát, a to o druhotných funkciách gramatických kategórií, ilustrovaný na transpozíciách ruského kondicionálu, mala O. G. Širokovová. Hovorila, že druhotné funkcie sú cestou na obohatenie gramatického prostriedku: znásobujú možnosti presnejšie a racionálnejšie vyjadrovať komunikatívne potreby.

V slovníkovej rovine popri referáte A. E. Supruna Konfrontačno-typologické štúdium lexiky slovanských jazykov najväčšiu pozornosť vzbudil referát Problémy konfrontačnej synonymiky v súčasných slovanských jazykoch od J. Filipca. Zisťoval v ňom významové i formálne responzie synonymických radov v slovanských jazykoch, a to tak responzie dominant, ako i jednotlivých iných členov synonymického radu. V tomto smere konštatoval užšiu súvislosť českej synonymie s poľskou a bulharskej s ruskou. Pozornosť vzbudil aj referát E. Sekaninovej o sémantickom poli slovies čítania.

Zo syntaxe mala referát H. Křížková-Běličová na tému "Kategória pádu a intenčná štruktúra slovanského slovesa", v ktorom využila československú /v tom aj slovenskú/ teóriu o slovesnej intencii, teóriu o pádovej sémantike i o sémantike predložiek. Teoreticky fundovaný referát o súčinnosti syntaxe a sémantiky v polopredikatívnych konštrukciách s neurčitými tvarmi slovies pripravil R.

Rúžička. Na reprezentatívnych dokladoch a podľa presných selektívnych pravidiel ukazoval, kedy sa v takýchto polopredikatívnych konštrukciách ruštiny činitel' druhého deja /pri neurčitku, pri prídastí/ musí, môže, resp. nemôže uviesť vo vete.

Prof. PhDr. Ján Oravec, DrSc.

/27. X. 1983 - Nitra/

Perpektívy rozvoja súčasnej slovenskej onomastiky

Slovenská onomastika v kontexte československej a slovanskej onomastiky. Hlavné úlohy: príprava Slovenského onomastického atlasu, spracovanie lexiky súčasnej i historickej toponymie, príprava hydronomastických monografií, rozšírenie komplexného výskumu živých osobných mien na celé územie Slovenska. Príprava 9. slovenskej onomasticko-konferencie.

Stupeň vývoja onomastickej teórie i metodológie závisí od stavu a výsledkov základného a aj heuristického výskumu.

Súčasná slovanská onomastika sa usiluje zjednocovať teoretické i metodologické východiská, aby výsledky dosiahnuté v oblasti pôsobenia jednotlivých slovanských jazykov boli porovnateľné a aby sa dali využiť pri prácach na veľkých medzinárodných projektoch, ktoré majú tieto výsledky syntetizovať.

Medzinárodné kongresy onomastické, slavistické kongresy, konferencie a zasadania Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, konferencie so zahraničnou účasťou.

Slovanský onomastický atlas. Vývin koncepcie, prípravné práce. Časti: ojkonymická, anojkonymická, hydro-nymická; antroponymická. Spracovanie: podľa stupňa vykonaných prípravných prác, pravdepodobne podľa hlavných oblastí: západoslovanská časť, východoslovanská, južnoslovanská. Technické a organizačné problémy.

Lexika apelatívneho pôvodu v slovanskej toponymii. Základná koncepcia H. Boreka. Príprava kartotéky. Cieľ: spracovať lexikálnu a slovotvornú stránku slovanskej toponymie.

Súčasná onomastika sa usiluje o komplexnú analýzu onymických javov, smerujúcu od pomenúvaných reálií k odrazu okolností pomenúvania v designácii vlastného mena a k spôsobu jazykového stvárnenia onymického obsahu. V minulosti sa zdôrazňovalo iba bádanie o pôvode a vývine geografických názvov a osobných mien. Súčasná onomastika sa zameráva aj na otázky súvisiace s fungovaním vlastných mien v spoločenskej komunikácii, na analýzu a modelovanie jazykovej i mimojazykovej stránky vlastných mien, na výskumy onymických sústav, onymického systému, onymického kontextu, onymickej situácie a podobne. Pozornosť sa venuje špecifike onomastiky, onomastickému statusu vlastných

mien, ale aj špecifiká gramatickej stránky, pravopisu a zásad prepisu vlastných mien z jazyka do jazyka, z jednej grafickej sústavy do inej a podobne. Exonymá. Otázky štandardizácie vlastných mien. Názvoslovné komisie v národnom i medzinárodnom meradle.

Slovenská onomastika je pripravená primerane sa zapojiť do práce na veľkých medzinárodných projektoch. Náležitá pozornosť sa venuje aj otázkam štandardizácie. Hlavnou úlohou je v plnom rozsahu vykonať základný výskum slovenských vlastných mien.

PhDr. Milan Majtán, CSc.

/10. XI. 1983 - B. Bystrica/

Filozofické a metodologické otázky jazykovedy

Podľa materialistickej filozofie jazyk ako spoločenský jav sui generis prejavuje sa v dvoch základných aspektoch: 1. ako najdôležitejší prostriedok styku medzi ľuďmi, 2. ako materiálne vyjadrenie vedomia, zvlášť myslenia.

Najmä Leninova teória poznania a jej základná zložka - teória odrazu - má pre tvorivé rozvíjanie marxistickej metódy v jazykovede prvoradý význam. Je trvalým východiskom pre riešenie mnohých všeobecne lingvistických otázok, napríklad medzi javom - jazykom, myslením: objektívnou realitou - významom - zvukovým pomenovaním a podobne, te-

da pre materialistické rozpracovanie základných otázok ontológie jazyka a gnozeologickej stránky jazykových funkcií.

Ideový a metodologický základ vedy o jazyku vychádza z týchto marxisticko-leninských filozofických princípov: 1. existuje materiálna jednota sveta, 2. existuje priorita prírody a spoločenského bytia pred jazykom a myslením /vedomím/, 3. jazyk je materiálnym vyjadrením vedomia, najmä myslenia, 4. jazyk je objektívne existujúci spoločenský jav, slúžiaci na oznamovanie myšlienkového obsahu, 5. materiálny život spoločnosti a spoločensky uplatňovaná práca podmienili vznik jazyka, ktorý je neuvedomelým, spontánnym produktom ľudskej činnosti. Filozofiu jazyka chápeme teda ako učenie o filologických princípoch jazyka a jazykovedy.

Z hľadiska dialektickomaterialistického si všímame filozofia jazyka také základné otázky, ako je vzťah jazyka a spoločnosti, jazyka a myslenia /vedomia/, vzťah a dialektická jednota matérie a formy, obsahu a formy, obecného a špeciálneho chápania materiálnej a nemateriálnej zložky jazykových jednotiek, vzťah jazykového znaku a pomenovaného javu, jazykové univerzálne, systémovosť jazyka, kategórie substancie a vzťahu v jazyku, kategórie významu v jazyku, funkcie celonárodného spisovného jazyka, spoločenské podmienky jeho vzniku a vývoja od prvotnopospolnej spoločnosti po súčasnosť, postavenie jazyka v rámci národ-

nostnej otázky a podobne.

Filozofia jazyka v chápaní M-L súvisí so svetonázorovými a metodologickými otázkami, usiluje sa o vytvorenie svetonázorového a metodologického základu jazykovedy. Základ každého materialistického svetonázoru tvorí princíp materiálnej jednoty sveta, princíp determinovanosti a princíp vývoja. Z nich sa vyvodzujú metodologické princípy, najmä princíp jednoty historického a logického nazierania a princíp prechodu od abstraktného ku konkrétnemu.

Metodológia jazykovedy skúma vznik a vývoj rozličných metód, hodnotí ich prínos k hlbšiemu poznaniu jazyka vôbec. Skúma najmä vzťah všeobecných metodologických princípov a ich využitie pri štúdiu jazyka.

Cieľom vedeckého výskumu je vysvetliť daný jav komplexne. Postupuje sa tak, že sa vždy osvetľuje istá stránka alebo stránky javu: to je vedecký aspekt. Jazyk z istého aspektu skúma lexikológia, fonológia, fonetika, štruktúrna lingvistika a podobne. Doménou aspektu sú primerané isté vedecko-bádateľské a technické postupy, napríklad lexikografické spracovanie staršej slovnej zásoby musí vychádzať zo širokej heuristickej prípravy: výskum a určenie najstarších jazykovedných prameňov, excerpčia vybraných prameňov, slovníková kartotéka atď., predstavujú technické postupy. Lexikálno-sémantická rekonštrukcia slova, vymedzenie lexikálnej jednotky, spracovanie hesla a podobne, sú vedecko-bádateľské postupy. Použitie súbo-

ru konkrétnych bádateľských a technických postupov tvorí metodiku práce.

Každá jazyková metóda /historická, provnávacia, konfrontačná, typologická, distribučná, areálna, opozičná, funkčná, semiotická, modelová, štatistická a materialistická/ sa opiera o vlastnú metodiku.

Napríklad osobitnú metodiku má porovnávaci výskum príbuzných jazykov, osobitnú metodiku má synchronický oproti diachronickému výskumu a podobne. Konkrétne lingvistická metóda vychádza z osobitného aspektu, ktorý predpokladá vytvorenie súboru špecifických vedecko-bádateľských postupov a metodiku ich využitia v praxi.

Ale v jednej príbuzenskej disciplíne /dokonca i nepríbuznej/ sa môžu používať tie isté metódy. Napríklad v onomastike sa používajú v podstate rovnaké metódy ako v jazykovede /metódy jazykového zemepisu, jazykovogenetického a etnologického výskumu, štruktúrnej analýzy, metódy typologie, modelovania, štatistické a štýlotvorné metódy/.

Prof. PhDr. Ján Matejčík, CSc.

/23. XI. 1983 - B. Bystrica/

Kategorie času a propriální systém

1. V onomastické teorii se v poslední době pracováá problematika pojmenovacího procesu. Byly konsti-

tuovány modely /onymický, toponymický, antroponymický, integrační/, které zobecňují speciální pojmenovací proces realizující se buď obecně v onymické sféře, nebo podle druhů vlastních jmen.

2. Časový faktor je osou, na které se pojmenovací proces odehrává. Z toho plyne: a/ pojmenovací propriální akt se dá "rozložit" na určité fáze /stupně, plány, etapy/, které mají pevné a neměnné pořadí: výběr onymického objektu - určení motivace - jazykové vyjádření - propriálie lexikální jednotky - její verifikace v systému - stabilizace v něm - fungování v komunikaci - apelativní desémantizace; b/ pojmenovací akt je vždy odrazem dynamického charakteru pojmenovacího systému. Každá onymie má tendenci vyvíjet se, touto tendencí se však projevuje dynamická povaha samého systému, který vznik a fungování onymické matérie řídí.

3. Dynamičnost propriálního systému se projevuje na ose času v podstatě ve třech plánech:

A. V rovině konkrétních pojmenování.

a/ Jméno mění svou slovotvornou charakteristiku: Olešník/Olešnice, Měrotice/Měřutky, Ořechov/Velký Ořechov.

b/ Objekt nese jméno A, později dostává nové jméno

B. Mění se tedy lexikální /motivické/ ztvárnění jména, je uplatněn jiný /nový/ pojmenovací model: Brod/Vladislav, Luh/Komárov, Zlín/Gottwaldov.

Ve skupině a/ vznikají onymické varianty slovotvorné,

ve skupině b/ onymické varianty pojmenovací /nová pojmenování pro týž objekt/. Příčiny změn: v a/ je to tlak pojmenovacího systému, jeho momentálních slovotvorných prostředků a postupů, v b/ jsou to vždy příčiny mimojazykové. Temporálnost onymických změn nemůže být v rozporu s temporálností platného onymického systému projevujícího se normou.

B. V rovině pojmenovacího systému.

Vývoj se na časové ose neprojevuje /totální/ výměnou zákonitostí za nový soubor pravidel, nýbrž se jeví jako změna vnitřních a vnějších proporcí, jako přeskupování struktury systému, jako změna rozsahu a působnosti systémových předpokladů.

a/ Ani na časové ose nemohou být narušeny dimenze apelativní a propriální sféry jazyka. Časově se však proměňuje rozsah této dimenze, a to jako výraz komunikativní nutnosti.

b/ Na časové ose se proměňuje a vyvíjí sám pojmenovací systém. Musí být inherentně vždy konstituován tak, aby mohl plnit pojmenovací roli. Obsahuje sféry stálosti /konstantnosti/, sféry proměnnosti /přechodovosti/ a sféry latentnosti. Vývoj se projevuje tak, že se při zachování celistvosti systému proměňuje jeho vnitřní náplň a poměr mezi funkcí a intenzitou jeho strukturních složek.

Příčiny změn systému leží ve změnách tzv. onymické situace /termín M. Majtána/. Metodické využití: výklady

propríí musí být "systémové", rekonstrukce musí odpovídat časově platné onymické normě.

C. V rovině pojmenovaných objektů.

Určitý typ onymických objektů je charakteristický pro určitou dobu. Vývoj a změny objektů mají mimojazykovou, společenskou povahu a jsou tou pravou příčinou změn pojmenovacího systému na ose času.

Počátkem vývoje každého propriálního pojmenovacího systému je vždy nový společenský impuls, nová pojmenovací situace. Kategorie času reprezentuje dynamismus onymického systému vyvolávaného měnicími se společenskými podmínkami. Onymie se z hlediska času jeví jako kategorie relativně stabilní, avšak zároveň jako dynamická a systémově uspořádaná jednota objektového /motivujícího/, jazykového /komunikativního/ a funkčního /společenského/. Na ose času jsou změny charakterizovatelné rozsahem, rychlostí a intenzitou. Závěry lze využít ke studiu teorie obecných systémů.

PhDr. Rudolf Šrámek, CSc.

/24. XI. 1983 - Bratislava/

Deviaty slavistický kongres v Kyjeve 6. - 14. 9. 1983

/jazykovedná časť/

1. Kyjevský kongres vedeckými dimenziami aj spoločenskou úrovňou vysoko vynikol nad kongresom v Záhrebe aj

kongresom vo Varšave.

2. V jazykovednej sekcii výrazne prevládala orientácia na historický a predhistorický vývin slovanských jazykov.

3. Z piatich jazykovedných sekcií bola najživšia problematika prvej sekcie /praslovančina a jej miesto medzi indoeurópskymi jazykmi/ a druhej sekcie /jazyková situácia v Kyjevskej Rusi a vzájomné vzťahy staroruského spisovného jazyka s inými jazykmi/.

4. Pri riešení etnogenézy Slovanov, resp. glottogenézy praslovančiny sa vyčlenili tri základné hypotézy:

a/ D. Brozovič v nadväznosti na Ivanova - Toporova a viacerých litovských bádateľov chápe vznik praslovančiny baltocentricky: praslovančina vznikla vyčlenením "periférnych nárečí" prabaltčiny, pričom podstatný podiel mal východoeurópsky iránsky adstrát, resp. superstrát. Etnogenéza, glottogenéza Slovanov sa lokalizuje do severovýchodnej Európy.

b/ V. V. Martynov v nadväznosti na tradície poľskej slavistiky lokalizuje kryštalizáciu praslovančiny do oblasti medzi Vislou a Odrou. Bola to najzápadnejšia časť baltského areálu. Praslovančina sa sformovala v priestore medzi prabaltčinou a germánčinou s italicickým superstrátom.

c/ Najuniverzálnejšiu slovanskú etnoglottogenézu postavil O. N. Trubačev. Jeho koncepcia inkorporuje v se-

be všetky doterajšie výklady v tom zmysle, že im dáva maximálny časový a priestorový rozmer. Už v 3. tisícročí pred n. l. Indoeurópania obývali Európu od Rýna po Ural. Indoeurópski predkovia Slovanov bývali na strednom Dunaji. V 2. tisícročí sa východná časť odťahovala na východ od Karpát, na stredný Dneper. Od polovice 1. tisícročia pred n. l. pod tlakom zo západu migrujúcich Keltov sa časť Praslovanov z oblasti dnešnej Moravy a Slovenska odťahovala na sever od Karpát. Na pôvodnom území stredného Dunaja však ostali aj Slovania, aj Kelti infiltrovaní Ilýrmi. Trubačevova teória o autochtónnosti Slovanov na strednom Dunaji má zásadný dosah aj pre predhistóriu Slovenska, pre genetický výklad toponymie a hydronymie na území Slovenska. Tradované názory o neslovanskosti starej hydronymie a oronymie na Slovensku /Melich, Šmilauer/, ktoré opakujú historici aj lingvisti, treba podstatne prehodnotiť. Responzie s východoslovanskými hydronymami a toponymami nie sú náhodné. Zodpovedajú Trubačevovmu výkladu o sťahovaní Slovanov od stredného Dunaja na Podneprovie.

5. Z problematiky druhého tematického okruhu je pre našu históriu závažné potvrdenie pravosti a starobylosti Kyjevských listov /prírodovedná analýza pergamenu a atramentu KJ, odlišného od Hankovho/. Slovná zásoba KJ si ešte vyžaduje prehĺbenú genetickú analýzu z hľadiska kultúrneho okruhu v trojuholníku Nitra - Blatnohrad - južná Mora-

va.

6. Aktívna účasť slovenských slavistov a organické zapojenie slovakistiky do slavistických výskumov sa na Kyjevskom kongrese prejavili oveľa výraznejšie ako na minulých kongresoch.

Prof. PhDr. Šimon Ondruš, CSc.
/29. XI. 1983 - Bratislava/

Absolútne optimálny jazyk a jeho použiteľnosť pri konfrontácii prirodzených jazykov.

Predmetom konfrontačného výskumu prirodzených jazykov sú /1/ jednotky jazyka a syntagované skupiny týchto jednotiek alebo /2/ celé systémy alebo subsystémy prirodzených jazykov.

Pri konfrontácii systémov /subsystémov/ prirodzených jazykov sa dobre uplatňuje ako báza porovnávania model jazyka zostrojený matematikom W. Fucksom na základe kvantovej teórie. Ide o jazykový konštrukt s optimálnym rozsahom a optimálnou štruktúrou lexiky a lexikálnych jednotiek. Z lingvistického hľadiska však Fuckssov absolútne optimálny jazyk vyžaduje určitú úpravu: Fucks totiž vychádza pri zostrojení a interpretácii svojho modelu zo slabiky ako významonosnej jednotky; považuje teda slabiku za znak s pojmovým /designátom/, resp. reálnym /denotátom/ korelátom. To je pre lingvistu neprijateľné a použiteľným sa

stáva tento model až po úprave, t.j. keď berieme za základnú významonosnú jednotku morfému, a nie slabiku. Len ako morfematically, resp. morfematicko-lexikálny model je tento konštrukt použiteľný pri konfrontácii prirodzených jazykov.

Porovnávaním lexikálneho systému a lexikálnej štruktúry absolútne optimálneho jazyka s lexikou dvoch prirodzených jazykov možno zistiť, do akej miery sa blížila lexiky týchto dvoch jazykov lexike absolútne optimálneho jazyka, čo zároveň dáva objektívny obraz o vzájomnom pomere lexík týchto dvoch prirodzených jazykov.

Pre absolútne optimálny jazyk sa postulujú tieto podmienky: /1/ Maximálny počet významonosných jednotiek /morfém/ I pre každé slovo nech je 2 /čomu zodpovedá priemerný počet morfém $i = 1,993$, teda zaokrúhlene opäť 2/;

/2/ Jazyk, ktorý vyhovuje tejto požiadavke, nemá mať ani menej ani viac morfém a možností kombinovania morfém, ako je potrebné na fungovanie tohto jazykového systému /v zmysle porovnávateľnom s fungovaním prirodzených jazykov v ľudskej komunikácii/.

Špecifika morfém, totiž ich nedeliteľnosť, sa odráža v kvantových krivkách optimálnych jazykov, pričom vyniká úsek charakterizovaný $I = i = 2$ s minimálnym počtom morfém m , a to bez ohľadu na počet žiadaných slov K . Tento úsek sa rozprestiera na súradnici x /počet potrebných morfém M / medzi bodmi 173 a 299.

Keďže nám ide o minimálny M , môžeme pre absolútne

optimálny jazyk stanoviť $I = i = 2$, $M = 173$, počet slov neobmedzený.

Konfrontáciu pomerov v lexike nemčiny a latinčiny v porovnaní s absolútne optimálnym jazykom ukazuje táto tabuľka:

	nemčina	latinčina	absol. opt. jazyk
I	8	7	2
i	1,634	2,392	1,993
M	4650	1750	173

Prof. PhDr. Viliam Schwanzer, CSc.

/30. XI. 1983 - Prešov/

x x x

Prosíme tých členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti, ktorí majú oproti pôvodnému zoznamu /Zápisník I/1/ zmenené adresy alebo tituly, aby nám to láskavo oznámili na adresu Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied

Nálepkova 26

811 01 Bratislava.

Vychádza štvrťročne v náklade 250 kusov - len pre vnútornú potrebu

Zodpovedá Jozef Mistrík